

Δημόσιος χώρος, πόλη και πολιτική

Παναγιώτης Τουρνικιώτης

Καθηγητής Σχολής Αρχιτεκτόνων ΕΜΠ

Public space, city and politics

Panayotis Tournikiotis

Professor, School of Architecture, NTUA

Ο δημόσιος χώρος είναι μια υπόθεση που ξεπερνά κατά πολύ την πολεοδομία και την αρχιτεκτονική, επειδή τοποθετείται στο ενδιάμεσο της κοινωνίας και της πολιτικής, στο δύσκολο γεωμετρικό τόπο στον οποίο η θεσμική οργάνωση της πολιτείας έρχεται να συναντήσει το δικαίωμα στην πόλη. Το δικαίωμα αυτό είναι μια σχετικά πρόσφατη «ανοκόλυψη», που εκφράστηκε σημοδιακά το 1968 μέσω από την πολιτικά συγκροτημένη σκέψη του Henri Lefebvre, όταν αυτός ασκούσε κριτική στο άξενο της μοντέρνας πολεοδομίας, έχοντας για σφετηρία την κοινωνική διαίρεση της σύγχρονης μεγαλούπολης. Ακόμα και ο δημόσιος χώρος, όπως τον αντιλαμβάνεται και όπως τον διεκδικεί για όλους τους πολίτες, είναι μια πρόσφατη «ανοκόλυψη»: διαμορφώνεται στη μακρά διάρκεια της αστικοποίησης που μεταλλήσσει την ηγεμονική πόλη, από τον 18ο αιώνα στον 20ό αιώνα, σε μια δημοκρατική πόλη των κοινωνικών σχέσεων και αντιθέσεων. Πρόκειται για μια βαθιά σλλογή στην ίδια τη δομή της δημοσιότητας, την οποία έχουν περιγράψει γλταφυρά ο Jürgen Habermas, μιλώνοντας με όρους πολιτικής, και ο Richard Sennett, εμπνεύοντας την ίδια δημοσιότητα με όρους κοινωνικού θεάτρου και θεάματος.

Επιχειρώ να δώσω αυτό το βάθος χρόνου στην υπόθεση του δημόσιου χώρου και του διορκώς αυξανόμενου ενδιαφέροντος για την αρχιτεκτονική του, όπως εκφράζεται μέσω από τους αρχιτεκτονικούς διαγωνισμούς των τελευταίων 30 χρόνων, επειδή αποτελεί τη φυσική συνέχεια της μακράς διάρκειας στην οποία αναφέρθηκε προηγουμένως. Χαρακτηριστική, για την πορεία των πραγμάτων, είναι η καταγραφή του αριθμού των διαγωνισμών αυτών. Πριν από το 1990 αναφέρονται μόνο τρεις, με σφετηρία το 1977, που αφορούν έμμεσα το δημόσιο χώρο, ενώ στις δύο επόμενες δεκαετίες καταγράφονται 28 και 66 αντίστοιχα. Η κρηκτική αυτή σύζηση του ενδιαφέροντος αφορά λιγότερο σε μια ανοβόθμιση του ρόλου της αρχιτεκτονικής και περισσότερο σε μια μεταλλογή της έννοιας της δημοσιότητας, που απαιτεί πλέον αρχιτεκτονική για το δημόσιο χώρο. Το οίτημα αυτό είναι γενικότερο. Το εκφράζει η λογική του εξωραϊσμού, του πολιτικού ευπρεπισμού και του δημόσιου «σκηνικού», που γνωρίσαμε στις κεντρικές πλατείες και τις λεωφόρους της Αθήνας όταν πλησιάζαν οι Ολυμπιακοί Αγώνες, και έχει ακόμα βαθύτερες ρίζες στην προστασία και ονάδειξη των ιστορικών συνοικιών του κέντρου και της παλιάς αρχιτεκτονικής, με σφετηρία την ίδια χρονική εποχή με τους πρώτους διαγωνισμούς αυτού του τόμου. Οι δύο πορείες είναι παράλληλες, σλλή εκείνο που είναι σημαντικότερο είναι ο νέος ρόλος που φαίνεται να αποδίδουμε στο δημόσιο χώρο. Μέσα από αυτόν θα κριθεί ως βίωμα η αρχιτεκτονική που θέλουμε να του προσθέσουμε κι αυτό θα συμβεί μόνο αν αντιληφθούμε το «έξω» του ιδιωτικού μας χώρου ως σλλογική πραγματικότητα.

Τον περασμένο αιώνα, το θέατρο της μοντέρνας ζωής ήταν μια δημοσιοποίηση του ιδιωτικού, μια παράταξη των διαφορών στα μέτωπα των δρόμων, όπως η Στοδίου και η Τοιμισκή, με την εμπορική δραστηριότητα να πρωταγωνιστεί και μια συγκέντρωση κοινωνικής δραστηριότητας σε πλατείες που ονελλόμβαναν το κύριο βάρος του δημόσιου χώρου και όλη την αρχιτεκτονική του. Τώρα περνάμε από την πηλασία στα αστικά σύνολα, σε παραλλίες, σε λεωφόρους, σε δίκτυα, γραμμικές συνέχειες και άλλες τυπολογικές παρεμβάσεις, που δυνάμει επιδιώκουν να προσδώσουν τη σφογγίδα της αρχιτεκτονικής σε όλο το δημόσιο χώρο. Μετά από τη γειτονιά που είχε το δρόμο ως συνέχεια του σπιτιού, περάσαμε στο άξενο μιας πόλης που δεν ήταν κανενός και τώρα αποδίδουμε σε αυτήν την πόλη τη χαρακτήρα ενός κοινωνικού πυκνωτή με πρόθεση υψηλής αρχιτεκτονικής. Όλα φαίνονται ιδανικά και μας ξεφεύγει ασυναίσθητα ένα «επιτέλους», σλλή ξενόμμε ότι το κρίσιμο σε αυτές τις νέες συζεύξεις είναι το αν θα αποτελλεί αυτός ο δημόσιος χώρος της αρχιτεκτονικής μας μια σλλογικότητα που θα είναι «συνέχεια του σπιτιού» μας, χωρίς νοσταλγία, σλλή με σύγχρονη αίσθηση του κοινού και του οικείου. Σε αυτό το φράγμα που χωρίζει το ιδιωτικό από το δημόσιο κρίνεται η αρχιτεκτονική, χωρίς να έχει στην ουσία τρόπο να σλλήξει από

μόνη της συσχέτισή τους, γιατί αυτοί είναι μέρος των κοινωνικών διαφορών και των συσχετισμών τους.

Η οριοθέτηση για αρχιτεκτονική του δημόσιου χώρου, με την ανοικτή διαδικασία κρίσης που υπόσχεται ο διαγωνισμός, αλλά ακόμα και χωρίς αυτήν, θα έχει νόημα όταν συναντήσει το δικαίωμα στην πόλη ως επιθυμία και υποχρέωση των πολιτών. Η θεσμική οργάνωση της πολιτείας έχει πάρει τις πρωτοβουλίες σε κεντρικά, περιφερειακά και τοπικό επίπεδο, όπως φαίνεται από τα έργα που επιλέχθηκαν. Η πολιτεία ταυτόχρονα διστάζει να αναλάβει τα μεγάλα έργα ανασυγκρότησης του αστικού χώρου. Ο διαταγμός της είναι ίσως μέρος μιας αδράνειας που κρονίζει, αλλά είναι εξίσου μια συνείδηση των αντιθέσεων του κοινωνικού και του χτισμένου. Στη συνέχεια του Lefebvre, το δικαίωμα στην πόλη δεν μπορεί να αλλοιάξει την κοινωνική διαίρεση, αλλά μπορεί να αλλοιάξει την κοινωνική γεωγραφία και την ανθρωπολογία του χώρου. Το πρόβλημα της αρχιτεκτονικής του δημόσιου χώρου δεν είναι πρόβλημα αρχιτεκτονικής, αλλά είναι κυρίως ζήτημα αντίληψης για την κοινωνική διαφορά και τη σχέση του ιδιωτικού με το δημόσιο. Η προϋπόθεση του δημόσιου ως κοινού είναι η συναντίληψη και η συναποδοχή, η επιθυμία και ο σεβασμός εκείνου που ανήκει σε όλους, δηλαδή η συνοχή του κοινωνικού στην οποία και μόνο μπορεί να στηριχτεί το άνοιγμα της ιδιωτικής «πόρτας» στην αρχιτεκτονική του δημόσιου χώρου. Αυτό συμβαίνει από μόνο του στον «τόπο», που δε χρειάζεται αρχιτεκτονική του δημόσιου χώρου, αλλά στο «μη-τόπο» της σύγχρονης μεγαλούπολης η αρχιτεκτονική του δημόσιου χώρου είναι το πραγματικό διακύβευμα, γιατί εκεί κρίνεται η σχέση της πολιτικής με το πραγματικό αντικείμενό της.

Public Space is a matter that transcends urban planning and architecture, as it is positioned at the intermediary of society and politics, at the difficult geometric place where the institutional organization of the state meets the right to the city. This right is a relevantly recent "invention", that was expressed significantly in 1968 through the politically coordinated thought of Henri Lefebvre, when he criticized the inhospitability of the modern urban planning, using as a starting point the social division of the contemporary megacity. Even public space, as he perceives it and asserts it for all citizens, is a recent "discovery": - it is formed through the long duration of urbanization that mutates the hegemonic city, from the 18th to the 20th century, into a democratic city of social relations and contrasts. It is a deep change to the structure of publicity, which has been described eloquently by Jürgen Habermas, speaking with terms of politics, and by Richard Sennett, interpreting the same publicity with terms of social theater and spectacle.

I attempt to give this depth of time to the matter of public space and the continuously increasing interest for its architecture, as this is expressed through the architectural competitions of the last 30 years, because it constitutes the natural continuation of the long duration to which I referred above. The listing of those competitions is characteristic for the course of things. Before 1990, there are only three competitions being listed, starting from 1977 and involving public space, while the two following decades, the competitions listed are respectively 28 and 66. This explosive increase of interest involves less an upgrade of the role of architecture and more a transition of the meaning of publicity, that requests now architecture for public space. The request is more general. It is expressed by the logic of embellishment, of the political ware and the public "scenery", that we met in the central squares and the avenues of Athens when the Olympic Games were approaching, and it has deeper roots to the protection and emergence of the historic neighborhoods of the center and the old architecture, starting from the same epoch with the first competitions of this volume. The two routes are parallel, but what is more important is the new role that seems to be ascribed to public space. Through this role, the architecture that we want to add to it, will be judged as an experience, and this will happen only if we understand the "outside" of our private space as a collective reality.

The previous century, the theater of modern life was a publication of the private, a line-up of certain people to the front of streets, as Stadiou and Tsimiski streets, with the commercial activity starring, and with a concentration of social activity into squares that were undertaking the main burden of public space and all of its architecture. Now, we pass from the square to the urban ensembles, to coasts, to avenues, to networks, linear continuities and other typological interventions, that aim at giving the stamp of architecture in all the public space. After the kind of neighborhood that exploited the street as a continuation of the house, we passed to the inhospitability of a city that belonged to no-one and now we attribute to this city the character of a so-

cial capacitor with the intention of high architecture. Everything seems ideal and the word "at last" escapes unconsciously, but we forget that the crucial thing in these new unions is whether this public space of architecture will constitute a collectivity that will be a "continuation of our house", without nostalgia, but with a contemporary sensation of the common and familiar. Architecture is judged in this barrier that divides the private from the public, without having actually a way to change these correlations by itself, because they are part of their social differences and relationships.

The demand for public space architecture, with the open judgment procedure that competition promises or even without it, will be meaningful when it will meet the right to the city as a desire and a responsibility of the citizens. The state institutional organization has taken the initiatives in a central, peripheral and local level, as it is obvious from the selected projects. The state, at the same moment, is hesitating to undertake the big projects of reconstruction of public space. Its hesitation is probably part of a chronic inactivity but it is equally a conscience of social and built contrasts. In continuation of Lefebvre, the right to the city cannot change the social division but can change the social geography and the anthropology of space. The problem of the architecture of public space is not a problem of architecture but mainly a matter of perception for social difference and private and public relation. The requirement of public as common is the co-perception and the co-acceptance, the desire and the respect of that which belongs to everybody, the cohesion of the social where the openness of the private "door" to public space architecture can only be based. This happens by itself at the "place" that does not need a public space architecture, while at the "non-place" of the contemporary megacity, the architecture of public space is the real stake because this is where the relation of politics to its real object is judged.

Δημόσιος χώρος – από τις αλάνες στην ουτοπία

Δημήτρης Φιλιππίδης

Αρχιτέκτων

Public space in Greece – from wasteland to utopia

Dimitris Filippidis

Architect

Σε μια εποχή που σκαλίζει όλα τα δεινά και άλυτα προβλήματα του τόπου, το να μιλάς για δημόσιο χώρο στην Ελλάδα απαξιωτικά και να θρηνείς για τις ενδημικές μιζέριες του θα ήταν πλεονασμός. Η υπόθεση είναι, άλλωστε, γνωστή ήδη από την πρώτη εμφάνιση του αστικού σχεδιασμού στη χώρα, το 1830, τότε που κυριαρχούσαν οι αλάνες στην περίμετρο του τυπικού οικισμού. Αν και εντελώς απαραίτητος στην οργάνωση μιας πόλης, ο δημόσιος χώρος αντιμετωπίστηκε ως πεδίο ασκήσεων εξωροισμού, σύμφωνα με τις επιταγές της πολεοδομίας του 19ου αιώνα που ακόμη ισχύουν. Κι εκεί έμεινε για περισσότερο από έναν αιώνα, χάνοντας συνεχώς έδαφος – ιδιαίτερα μόλις μετά την εμφάνιση του αυτοκινήτου γύρω στα 1900. Αλλά ακόμα και τότε, κάτω από τόσο αντίζρες συνθήκες, η σωστή μετοχείριση του δημόσιου χώρου θεωρούνταν δείγμα πολιτισμένου τρόπου διαβίωσης.

Όμως κάποτε θα άλλαζαν οι καιροί. Άρχισαν τις τελευταίες δεκαετίες να μπαίνουν ερωτήματα για την ουσία του δημόσιου χώρου, όπως επίσης άρχισαν πιο πρόσφατα οι μαχητικές διεκδικήσεις του από ομάδες πρωτοβουλίας. Αποδείχτηκε τελικά πως ο δημόσιος χώρος μοιάζει με όργανο ακριβείας, που πιάνει το σφυγμό της κοινωνίας που τον «κατοικεί». Δεν πρόκειται απλά για την κοινότοπη σύζευξη της διαβίωσης σε ανοιχτούς χώρους στην Ελλάδα με το ευνοϊκό κλίμα. Τα ξεσπάσματα τυφλής βίας και οι βονδαλισμοί, οι συγκρούσεις ανάμεσα σε κοινωνικές ομάδες των τελευταίων χρόνων, έδειξαν πάνω από όλα ότι πρόκειται για αγώνα επικράτησης και ελέγχου πάνω στο δημόσιο χώρο. Κάτι γνώριμο από το '68 αλλά κατό-